

२०) नवनवीन संकल्पना :-

प्रस्तुत प्रकल्पातील एक उद्दिष्ट म्हणजे “स्वामी चिन्मयानंदांच्या विचारातून नविनतम संकल्पनांचा शोध घेणे”. ह्या मुद्द्यास अनुसरून खालील प्रमाणे विश्लेषण देण्यांत येत आहे.

प.पू. गुरुदेवांचे विचार हे अत्यंत सर्जनशील व कृतीशील आहे. प्रत्येक आध्यात्मिक संज्ञेकडे पाहण्याचा दृष्टिकोनच नव्हे तर अध्यात्माकडे पाहण्याचा दृष्टिकोन त्यांचा कृतीशील व सृजनशील आहे आणि म्हणूनच त्यांनी आपल्या तत्वज्ञानामध्ये अनेक नवनवीन संकल्पना मांडल्या. आधुनिक विज्ञानाचाही विचार त्यांनी कला आहे. ह्या संकल्पना सर्वामान्यपणे पुढीलप्रमाणे आहेत.

१) बुद्धीयोग :-

भारतीय तत्वज्ञानाने ज्ञानयोग, कर्मयोग, भक्तीयाग हे तीन साधना मार्ग सांगितले व त्यावरी भारतीय तत्वज्ञानात विस्तृत भाष्यही करण्यात आलेले आहे. गुरुदेवांनी मांडलेला हा “बुद्धीयोग” ही संकल्पना मानवाकरिता अतिशय मार्गदर्शक ठरते. ही संकल्पना गीता अध्याय तीन वरील भाष्यात समाविष्ट आहे. बुद्धी ही निश्चयात्मिका असते तर मन हे संकल्प विकल्पात्मक असते. विचार जेव्हा गोंधळलेले व विक्षेपीत असतात तेव्हा त्यांना मन असे म्हणतात आणि विचार जेव्हा एकाग्र शांत अविक्षेपीत निश्चयी असतात तेव्हा त्यांना बुद्धी म्हणतात. म्हणून बुद्धी योग म्हणजे बुद्धीशी एकनिष्ठ होऊन त्यात स्थीर राहणे. व्यक्तिके मन त्याच्या विवेकबुद्धीच्या पूर्णपणे नियंत्रणाखाली ठेऊन निश्चयाने तुमच्या आंतरिक बाह्य कर्मावर पूर्ण ताबा ठेऊन राहणे ह्याला बुद्धीयोग म्हणतात. जी बुद्धी मनाचे सर्वकष नियंत्रण करते व मन आज्ञाधारकपणे जिच्या नियंत्रणाखाली येते. अशा बुद्धीच्या स्तरावर व्यक्तिके राहण्याचा व कर्म करण्याचा केलेला प्रयत्न बुद्धीच्या सहकार्यात मन कर्म करण्याचा केलेला प्रयत्न बाह्य मनाने अंतर्मनाच्या नियंत्रणाखाली व त्याच्या आज्ञेत कर्म करण्याचा केलेला प्रयत्न म्हणजे बुद्धीयोग होय. असे केल्याने नवनवीन वासना बंध निर्माण करित जाण्याऐवजी व्यक्ती तिच्या अंतःकरणात आधी असलेल्या वासनांच्या दाट थरापासून मुक्त होत जाते.

अशाप्रकारे जेव्हा एखादी व्यक्ती तिचा अहंकार पूर्णपणे समर्पित करते तेव्हा ती व्यक्ती बुद्धी योगात स्थीत आहे असे समजण्यात येते. मानवाची बुद्धी ही मन काबूत आणण्यात यशस्वी करण्याची पात्रता मानवी बुद्धीत निर्माण करणे ही बाब प्रत्येक व्यक्तीकरिता व्यक्तिगत प्रगतीच्या दृष्टिकोनातून अत्यंत महत्वाची आहे.

२) Economics of Thought :-

वास्तविक प्राचीन भारतीय तत्वज्ञानाने ही संकल्पना दिली. प.पू. गुरुदेवांनी गीता अध्याय ३ च्या विवेचनात ह्याचे विश्लेषित रूप मांडले आहे. 'मानव निर्माण की कला' ह्या पुस्तकातही ह्या सिद्धांताचा संदर्भ आलेला आहे. ह्या सिद्धांताचे विवेचन करतांना गुरुदेव म्हणतात, "मानवी पुरवठ्याच्या सिद्धांतानुसार जेव्हा आम्ही विषयाची मागणी करतो तेव्हा विषय आमच्याकडे येतात व ह्या विषयाची मागणी होत नाही तेव्हा त्याचा पुरवठाही होत नाही. जो व्यक्ती विषयाचे ग्रहण करीत नाही तो विषयापासून निवृत्त होतो, असे अनेक लोक आहेत. ज्यांनी अनेक वर्षापूर्वी सिगारेट सोडली होती पण आजही ते त्याचे सेवन करीत आहेत. मागणीचा रस सुप्त रूपात व्यक्तीत राहतो आणि भविष्यात चुकूनही अनुकूल पदार्थ अथवा परिस्थिती ह्यांच्या संपर्कात तो येतो तेव्हा त्याच्या वासना पुनश्च प्रगट होतात. जेथे आत्मसंचय नाही तेथे कोणतेच सद्गुण रहात नाहीत. असंयमी व्यक्तीस सत्शिक्षा योग्य वाटत नाही. त्याचा सांस्कृतिक विकासही होत नाही. विषयाच्या मागे धावणारे त्याचे मन हे पूर्णत्वाच्या प्रसादापासून वंचित होते. बुद्धीमान व्यक्ती सुद्धा विषयाच्या आकर्षणाने मोहित होऊन मुखर्तपूर्ण कार्य करतो. आत्मसंचयाबाबत सर्व धर्म घोषणा करतात. सदाचार, नैतिक मूल्य हे केव्हाही प्रशंसनीयच आहेत पण ते जीवनाचे अभिन्न अंग कसे बनतील जर ह्याची प्रक्रिया सांगितली नाही तर नैतिक उपदेश हा एकप्रकारचा धोकाच ठरेल. आपल्या संकल्पशक्तीच्या जोरावर आपल्या बहिर्मुख प्रवृत्तीला रोखायला हवे. आवडत्या वस्तुवरून आपण आपले मन तात्काळ वापस आणू शकतो पण तसे घडत नाही. ते वारंवार पुन्हा पुन्हा त्याच विषयवस्तुंवर जाते. पण वारंवार प्रयत्नाने ते पुन्हा वापस आणता येईल. आपल्या संकल्प शक्तीच्या जोरावर आपले बहिर्मुख मन आपणास वापस आणता येईल व हे वापस आणलेले मन रचनात्मक कार्याकरिता वापरता येईल. उच्च ध्येयाच्या प्रति त्याची दिशा बदलावी लागेल. मनाला उच्च

आदर्शाचे ध्येय प्रदान करावे लागेल. त्याला चैतन्याचा स्त्रोत बनवावे लागेल. अतिक्रियाशील मनाच्या माध्यमातून जीवनात सफलता प्रदान करता येईल.

अंतीमतः जीवनात साफल्य प्राप्त करणे, सार्थक जीवन प्राप्त करणे हे मानवाचे जीवनध्येय असते. ही सार्थकता संपादन करण्यासाठी मनाला प्रशिक्षण देणे ही बाब महत्वाची ठरते. त्यादृष्टिकोनातून गुरुदेवांचा **Law of Economics of Thoughts** हा सिध्दांत महत्वाचा ठरतो.

हिंदु समाजवाद :-

हिंदु समाजवाद ही संकल्पना मांडतांना गुरुदेव म्हणतात, “परम दिव्य सत्तेस मान्यता हा हिंदु समाजवादाचा आधार आहे. हे विश्व म्हणजे त्या अनंतत्वाची अभिव्यक्ती आहे. म्हणूनच सर्वांना आपल्या जीवनात प्रेम, सहायता आणि दानवृत्ती ह्याचा स्विकार करावा लागेल. समाज सहाय्यामध्ये जेवढा त्याचा अहंकार अभिव्यक्त होईल. तेवढाच प्रत्येक व्यक्ती आपल्या स्वार्थाकरिता एकमेकांना धोका देईल. एकमेकांना अनन्वीत लाभ प्राप्त करेल. लवकरच धनामध्ये विषमता उत्पन्न होऊन त्यामुळे वर्गकलह जाती जाती समस्या राष्ट्रीय व आंतरराष्ट्रीय ताणतणाव सुरु होतात. त्यामुळे सर्वप्रथम लोकांच्या हृदयाची शांती भंग पावते. त्यानंतर समाजाची शांतता भंग पावून राष्ट्रीय विघटनास आरंभ होतो. परिणामी आंतरराष्ट्रीय युद्ध सुरु होतात. हिंदु मान्यतेनुसार हे संपूर्ण विश्व घर आहे. संपूर्ण प्राणी त्याचे निवासी आहेत. सामुहिक प्रयत्नाच्या माध्यमातून जर काही त्यांना प्राप्ती झाली असेल तर ती त्यांनी आपसात वाटून घ्यायला हवी. हे वितरण आवश्यकतेनुसार नको तर समान वितरण हवे. इतिहासाच्या कोणत्याही काळात उत्पादक थोडे तर उपभोग्ये जास्त आहेत. समाज सेवेसाठी आपल्या साऱ्या क्षमता लावणारे सज्जन पुरुष सर्व पापापासून मुक्त होतात. अशा व्यक्तित्वाचे त्याच्या जीवनात कोणती कर्तव्य शेष रहात नाहीत. समाजाचे त्याच्यावर कोणतेही ऋण रहात नाही. परिणामी ते सामाजिक चोर नाही. नियम कर्माचे संपादन जेव्हा बिना अहंकार किंवा अहंकार रहीत कामनांनी केले जाते तेव्हा वर्तमान वासनांचा क्षय होतो. नवीन वासना उत्पन्न होऊ शकत नाही. अशी जीवन पध्दती हा हिंदु समाजवाद आहे. प्रत्येकास सर्वांच्या कल्याणासाठी अधिकाधिक उत्पादन करून कठोर परिश्रम करून समाजाकडून फक्त आपल्या हिस्स्याचा अन्य

भाग घ्यायचा आहे. अशा पध्दतीने वर्तन करणाऱ्या व्यक्तीचे कोणतेही कर्तव्य शेष रहात नाही व आपल्या भागाच्या उपभोगाचे स्वातंत्र्य त्यांना राहते. अर्थात हिंदु समाजवादाची मांडणी करीत असतांना हिंदु धर्माचा समाज कल्याणकारी दृष्टिकोन प.पू. गुरुदेवांनी मांडला आहे. समाज ऋण फेडण्याची संकल्पना ह्यात आहे. परिणामी आपल्या उत्पन्नाचा हिस्स्याचे समाजात वाटप करीत असतांना धनकोची भूमिका उपकार कर्त्याची राहणार नाही तर तो स्वतः ऋणको असेल. समाजाचे आपल्यावर ऋण आहे ही भावना व्यक्तीच्या मनात निर्माण होणे व ती दृढ करणे ही बाब ह्यासाठी महत्वाची ठरते. प्रश्नोपनिषदातील शंतीपाठा वर भाष्य करतांना गुरुदेव म्हणतात, ह्या प्रार्थनेत आपणास हिंदु समाजवादाचे 'दासकॅपिटल' आढळते. समाजातील जातीतील प्रत्येकजण उत्कटतेने मनापासून केवळ मांगल्यास भेटावे म्हणून इच्छा करील.

अध्यात्मवादी वास्तववाद :-

वास्तविक गुरुदेव हे अध्यात्मवादी आहेत. वेदांताचे अभ्यासक व प्रचारक आहेत. पण वास्तव समाजाचे दर्शन त्यांना जे घडले त्यातूनच आज लोकांना आध्यात्म्याची वेदांताची आवश्यकता आहे. ह्या प्रेरणेतून त्यांच्या मनात 'गंगोत्री योजने'चा उगम झाला. त्यांनी काही ठिकाणी अध्यात्माचा वास्तववादातून विचार केल्याचे आपणास जाणवते. ते म्हणतात, जर कोणतेही जीवनविषयक तत्वज्ञान खूप आकर्षक असेल पण त्याचे व्यावहारिक रूप क्लिष्ट असेल तर ते आदर्श स्वप्नवत राहते. ते व्यावसायिक जीवन पध्दतीचे रूप होऊ शकत नाही. आमच्या पूर्वजांना असा आदर्शवाद मान्य नव्हता. ज्यांची मुळे वास्तवात नाही आणि ज्याचा अवलंब वास्तविक जीवनात होऊ शकणार नाही. ऋषी हे स्वतःला जीवन समस्यांपासून वाचविणारे नव्हते. अथवा केवळ कल्पनेत रमणारे नव्हते ते सामंजस्य शांती सौंदर्य सेवायुक्त जीवन जगावयास उत्सुक होते. भारतीय तत्वज्ञानावर निष्क्रीयतेचा व भारतीय प्राचीन ऋषींवर पळपुटेपणाचा आक्षेप लावणाऱ्या लोकांना हे उत्तर आहे. भारतीय तत्वज्ञान अध्यात्मिक कल्पनेत रमणारे नाही ते वास्तव आहे, नव्हे ते जीवनाचे अधिष्ठान आहे.

जन्मसिद्ध मानवी हक्क अधिकार :-

मानवी अधिकाराबाबत प.पू. गुरुदेवांनी भाष्य केले आहे ते म्हणतात, “मानवाला स्वतःची उन्नती करून घेण्याचे स्वातंत्र्य दिलेले असते. प्राणी किंवा वनस्पती यांना न मिळालेल्या विवेक शक्तीमुळे हे वैभव आपणास मिळाले आहे. सिंह हे हरिणांना ठार मारणारच कारण मारणे हे त्यांची सहजप्रवृत्ती असते. वृक्ष त्यांच्या शाखाखाली येणाऱ्या प्रत्येकाला अहेतूकपणे सावली देतो ते काही तो मोठा अगत्यशील असतो म्हणून नव्हे तर त्याने जे काही करावे म्हणून नेमून दिले असते. त्याहून दुसरे ते काहीही करू शकत नाही. जीवनाच्या त्या निम्न स्तरामध्ये ते केवळ स्वसंरक्षणाच्या सहजप्रवृत्तीने नियमित केले जाते. परंतु मानवाच्या अवस्थेला आल्यावर त्याला विवेकशक्ती दिली गेली असल्याने तो स्वतःच्या सहजप्रवृत्तीला बळी पडत नाही. तर त्याला पाहिजे असेल तर तो निम्न पशुवृत्तीच्या वर उन्नत होऊ शकेल आणि अशा प्रकारे स्वतःवरून पूर्ण प्रभुत्व मिळविण्याचा अधिकार प्राप्त करू शकेल. हा मानवाचा विशेषाधिकार आहे. अर्थात स्वतःची उन्नती करून घेणे हा मानवाचा विशेषाधिकार आहे. आध्यात्मिक अधिकार हा मानवाचा सर्वश्रेष्ठ अधिकार आहे. आध्यात्मिक व्यक्तित्व असणाऱ्या मानवाच्या स्वभावातील सत्याचा आणि शाश्वत स्वरूपाचा शोध ही ईश्वराकडून अथवा युगाकडून मिळालेली आकस्मिक देणगी नाही. स्वतःचे सत्यस्वरूप जाणून घेणे हा मानवाचा जन्मसिद्ध हक्क आहे.

“तू पाप्यातील पापी असलास तरी तू देखील तुझे हल्लीचे दुःखदायक जीवन ओलांडून अपूर्ण व नाशवंत जीवनाच्या पलीकडील तीरावर जाऊन पोहोचशील”, असे आश्वासन आपल्या ग्रंथांनी दिले आहे. आपण ईश्वरी अंश आहोत असे मानण्याचा हक्क मानवाला आहे. हाच मानवाचा आध्यात्मिक अधिकार आहे.

वैश्विक नागरिकत्व :-

आजचे युग हे वैश्विकतेचे युग आहे. या काळात वैश्विक खेड्याची संकल्पना आकाराला आली आहे. अशा ह्या वैश्विक खेड्यात राहणारा नागरिक कसा असावा ह्याबद्दलचे मार्गदर्शन प.पू. गुरुदेवांच्या चिंतनातून सुटले नाही. कठोपनिषदाच्या विवेचनात म्हणतात,

“पूर्णत्व पावलेला मानव तोच जो देवत्वाच्या अनुभूतीच्या अवस्थेत सर्वस्व होण्याकरिता विकसित झालेला असतो आणि त्याला केवळ आपले नातेवाईक देशबांधव केवळ यांच्या बाबतच नव्हे तर सर्वांकरिता सारखीच संवेदना असते. असा पूर्ण विश्वात्मक प्रेम असलेला परिपूर्ण महात्मा केवळ जगाचा खरा नागरिक असतो.” अर्थात विश्व नागरिकत्वासाठी सर्वांच्या प्रती समान दृष्टिकोन हवा ही बाब महत्त्वाची आहे.

Spiritual Socialism :-

चिन्मय युवा केंद्राच्या मागील स्थापनेच्या प.पू. गुरुदेवांचा दृष्टिकोन हा **Dymanic Spirituality** निर्माण करणे हा होता. पण त्याचबरोबर युवकांच्या माध्यमातून आदर्श समाज व्यवस्था त्यांना निर्माण करावयाची होती. **Creascenda Peacks** मध्ये त्याचा हा दृष्टिकोन व्यक्त करण्यात आला आहे. सर्व चांगली कामे चांगल्या कार्यकर्त्यांस स्वयंपूर्ण (**Self Sufficient**) बनवितात. देशाच्या अर्थव्यवस्थेबाबत त्यांचा दृष्टिकोन समाजवादी होता. त्यांनी युवकांना निधी निर्माण समाजकार्याकरिता वापरण्याबाबत कल्याणकारी दृष्टिकोन दिला जेव्हा जेव्हा युवक असा निधी गोळा करीत असतो तेव्हा तेव्हा त्यांचे वाक्य होते. "It is a great uplifting sense of joy and self respect when with our own creative thoughts we produce wealth. I am all the more glad to note that the wealth so produced has been voluntarily surrendered for the benefit of the chyk community". ह्या ठिकाणी त्यांचा आदर्श समाजवाद होता. **Socialism in action** ही नाविष्यपूर्ण संकल्पना त्यांनी मांडली. **All the member of community would use their faculties for creating wealth usefully and satisfaction if that within is freeiy and readily offered for the welfare of the society that is socialism in action**". प.पू. गुरुदेवांचे हे विचार लोककल्याणकारी समाजकल्याणकारी आहेत.

आध्यात्मिक कार्यवाद (Spiritual Progmatism) :-

कार्यवादी तत्वज्ञानता अनुभवांच्या पुनःसंयोजनाला व्यक्तिमत्व विकासाच्या दृष्टीने महत्त्वाचे स्थान देण्यात आले आहे व त्यात अनुभव घेणाऱ्या व्यक्तिला येणारे अनुभव

शैक्षणिक व अशैक्षणिक असे दोन प्रकारचे असतात. अर्थात ज्या अनुभवातून व्यक्ती शिकतो ते शैक्षणिक अनुभव होय. अशा शैक्षणिक अनुभवातून व्यक्तीच्या अनुभवाचा साठा समृद्ध होतो व त्याचे शिक्षण होते. पण कार्यवादाची मर्यादा ही की अनुभव प्रक्रियेचे वर्णन करण्यास कार्यवाद अपुरा पडला आहे. कार्यवादाची ही मर्यादा गुरुदेवाच्या पुढील विवेचनातून दूर होते. 'जीवनज्योत' ह्या पुस्तकात ते म्हणतात, "जीवन ही अनुभवांची अखंड मालिका आहे. वीट हे जसे भितीचे परिमाण आहे. त्याचप्रमाणे अनुभव हे जीवनाचे परिमाण आहे. भितीचा पक्केपणा व कमकुवतपणा हा ती बांधतांना वापरलेल्या विटांच्या प्रकारावर व घडणीवर अवलंबून असतो. त्याचप्रमाणे अनुभव हे जीवनाचे घटक असल्यामुळे ती व्यक्ती कोणत्या प्रकारचे जीवन जगत आहे हे त्यावरून ठरते. अनुभव सुखद असतील तर जीवन सुखी असते व अनुभव दुःखद असतील तर जीवन दुःखी असते. आपल्या अनुभवांना योग्य वळण देणे, हा जीवनातील समस्या सोडविण्याचा उपाय आहे. हा अनुभव घेण्यासाठी तीन घटकांची आवश्यकता आहे.

- १) अनुभावक - अनुभव देणारा
- २) अनुभाव्य - ज्याचा अनुभव घेतला जातो ती वस्तु
- ३) संबंध - अनुभावक व अनुभाव्य ह्यातील संबंध

अनुभव हा शारीरिक, भावनात्मक, बौद्धिक आणि आध्यात्मिक अशा चार निरनिराळ्या व्यक्तिमत्वाच्या बांधणीने बनलेला असतो. जेव्हा अनुभावक एखाद्या वस्तुच्या संपर्कात येतो तेव्हा त्याच्या आंतरिक व्यक्तिमत्वाच्या चार स्तरावरून कार्य करणाऱ्या चार निरनिराळ्या अनुभव उपकरणांनी तो त्या वस्तुशी संपर्क साधतो. ह्या चार पैकी प्रत्येक व्यक्तिमत्व वेगळे बनले असते. प्रत्येकास त्याची मूल्ये व मागण्या असतात. वस्तुमुळे निर्माण होणाऱ्या प्रत्येक घटनेमध्ये चारही व्यक्तिमत्वे अनुभव घेण्यासाठी सिद्ध असतात. हे चारही व्यक्तिमत्व जेव्हा एखाद्या वस्तुच्या व्यक्तिच्या संपर्कात येतात तेव्हा त्याच्या एका वा दोन व्यक्तिमत्वाला समाधान प्राप्त होते. इतर व्यक्तिमत्वामध्ये असमाधानाचीच भावना असते. परिणामी त्यांच्या व्यक्तिमत्वामध्ये संघर्ष उत्पन्न होऊन ताण निर्माण होतो. परंतु ह्यामध्ये एकसंघपणा व सुसंघटीतपणा असणे आवश्यक आहे. व्यक्तिमत्वामध्ये जेवढी एकसंघता येईल तेवढाच प्राप्त होणारा अनुभव हा आनंददायी ठरेल व ह्यातून मानवाच्या जीवनात शांतता व

स्थैर्य ह्यांची प्राप्ती होईल.

अनुभव व व्यक्तिमत्व विकास ह्यामधील हा सहसंबंध गुरुदेवांनी व्यक्त केला आहे व त्याच्या माध्यमातून केवळ अनुभवाचीच प्रक्रिया नाही तर त्याचा व्यक्तिमत्वावर होणारा परिणामही त्यांनी विषद केला आहे.

मानवी बौद्धिक उत्क्रांतीचे टप्पे :-

पाश्चात्य तत्वज्ञानात डार्विनने मानवाचा उत्क्रांतीवाद सांगितला. पण मानवी बुद्धीचा उत्क्रांतीवाद ह्यावर गुरुदेवांनी भाष्य केले आहे. बौद्धिक उत्क्रांतीवादात मानवी बुद्धीमत्ता ही कोणत्या पध्दतीने कशी विकसित होत गेली व आज ती कोणत्या स्तरावर आहे ह्याचे विवेचन आपणास आढळते. मानवी बुद्धीमत्ता विकासाचे गुरुदेवांनी चार युग सांगितले आहे. ते पुढीलप्रमाणे -

१) अवलोकन युग :-

मानवी इतिहासाच्या सुरवातीला सारासार विचार आणि ज्ञान ह्या ऐवजी सहजप्रवृत्ती मनोविकार ह्यानुसारच वागत असे. तो निसर्ग चमत्कार व घडामोडी ह्याचे अवलोकन करीत असे. त्याचे हे अवलोकन प्राण्याच्या अवलोकनापेक्षा श्रेष्ठ नव्हते. आजुबाजूची परिस्थिती अनुकूल असे तेव्हा तो आनंदी होई व प्रतिकूल असे तेव्हा त्याला दुःख होत असे व तो क्लेश सहन करीत असे. पण तो जे अवलोकन करी त्याबाबत त्याने कधीही का? व कसे? हे प्रश्न विचारले नाहीत व त्यात सुधारणा करण्याचा प्रयत्न केला नाही.

२) निरिक्षणाचे युग :-

ह्या युगात मानवाचे फक्त अवलोकनाने समाधान होत नव्हते. त्याच्या भोवतालच्या घटनाबाबत तो का? व कसे? हे प्रश्न करायला लागला. त्याची बुद्धी कार्यकारण भाव शोधू लागली. मानव जसजसा विकसित झाला तसतसा तो जास्त निरिक्षणक्षम होऊ लागला. अद्भूत निसर्गशक्तीबद्दल आश्चर्य व्यक्त करू लागला. कार्यकारणभाव तो शोधायला लागला. ही कारणे शास्त्रशुद्ध विचार व तर्क ह्या पलीकडची असत.

३) शास्त्रीय युग :-

मानव जसजसा उत्क्रांत झाला तसतसा तो शास्त्रीय युगात पुढे सरकला. आपल्या भोवती व आपल्या विषयीच्या आणि आपल्या भोवतालच्या बाबींचे घटनांचे कारण शोधू लागला. अद्भूत जगाची त्याने तपासणी केली. ह्याबाबत सत्य बाबी त्याने संग्रहित केल्यात. त्यावर काही प्रयोग केले त्यातून बुद्धीगम्य व तर्कशुद्ध अनुमाने काढली. त्यातून निघणाऱ्या नियमांची पध्दतशीर मांडणी केली. परिणामी अंधश्रद्धा व स्वैर समजुती ह्याची जागा शास्त्रीय सत्याने घेतली. हे शोध घेण्याचे कार्य सुरुच राहिले. समाजाच्या कल्याणासाठी सुरुच राहिले. पदार्थ विज्ञान आणि रसायनशास्त्रज्ञ वनस्पती शास्त्रज्ञ व गणितज्ञ, अर्थतज्ञ आजही प्रयत्नांची पराकाष्ठा करीत आहे.

४) चिंतनयुग :-

संशोधनाचा पाठपुरावा करतांना एक वेळ अशी येते की, निरनिराळ्या निसर्ग नियमामध्ये प्रगट होणारा सुसंवाद आणि त्याची तालबध्दता याबद्दल तो आश्चर्य करतो. ह्या सगळ्या अनुशासनावर अधिसत्ता चालविणारा शाश्वत नियमांचा पुरस्कर्ता कोण असावा ह्याबाबत मग मानव चिंतन करण्यास सुरवात करतो. ह्याप्रमाणे त्याचे वस्तुनिष्ठ शोधन पध्दतीचे पर्यवसान चिंतनामध्ये उन्नत होते. हीच मानवाची चिंतनयुगात प्रविष्ट होण्याची खूण आहे.

मानवी बुद्धीच्या उत्क्रांतीचे हे टप्पे पाहता चिंतनयुग ही मानवी उत्क्रांतीची पूर्णावस्था आहे व ह्या अवस्थेप्रत आपले धार्मिक महात्मे पोहोचले आहेत. कारण तत्वज्ञान व धर्म ह्यांचा संबंध आपल्या बुद्धीच्या चौथ्या टप्प्याशी येतो. हा शास्त्रीय ज्ञानाचा पुढचा टप्पा आहे. दुर्दैवाची बाब ही की विज्ञानाने ही बाब मानली नाही व त्याने धर्माचा धिक्कार केला. तत्वज्ञान व धर्माने लावलेले शोध हे विज्ञानाच्या कितीतरी पलीकडचे आहेत आणि म्हणूनच ते नियमांचे नियम व ज्ञानाचेही ज्ञान आहे.

जन्मपूर्व शिक्षण :-

गुरुदेवांनी जन्मपूर्व शिक्षणवर अतिशय भर दिला आहे. माता गर्भावस्थेत जे अनुभव घेते त्याचे संस्कार हे तिच्या बालकांचे जन्मपूर्व संस्कार असतात. ह्यावर गुरुदेवांचा ठाम विश्वास होता. ऐतरीयोपनिषाच्या विवेचनात गुरुदेवांनी हा विचार व्यक्त केला आहे. ते म्हणतात, “पुरातन काळात स्त्रीयांना वेद शिक्षण्यासाठी ऋषीमुनींकडे जाण्याची पूर्ण मुभा होती. पाश्चात्य देशात आजही **Prenatal Education** ची संकल्पना मांडण्यात आली आहे. ते विचार आमच्या ऋषीमुनींनी फार पूर्वी मांडले होते. त्यांनी केवळ गर्भावस्थेत स्त्रीच्या मनात शुद्ध सात्विक विचार बाळगावेत. याचे जोरदार समर्थन केले नाही तर त्याहीपुढे जाऊन तिच्या मनात विषयासक्त विचार येऊ नये ह्याची काळजी घेण्याबाबत सूचित केले आहे. “गर्भवती स्त्रीयांनो कृपया मुक्त व्हा.” हा धर्माने दिलेला आदेश आहे. मूल गर्भावस्थेत असतांना शिक्षण देणे ही संकल्पना हिंदु तत्वज्ञानात आहे. ऐतरेयोपनिषदात असा उल्लेख आहे. ज्यात गुरुसभेतील गर्भवती स्त्रीयांना थोडा वेळ बाजूला जाण्याची विनंती करण्यात आली आहे. खंडाच्या शेवटी पुन्हा अभ्यास कक्षात परत येण्याबाबत गुरुचा आदेश आहे. ह्याचे अर्थ निर्वचन करतांना गुरुदेव म्हणतात, पूर्वी वेदाच्या अभ्यासक हिंदू स्त्रीयाही होत्या. पण पुढे हिंदू धर्म अवकळेला लागला आणि त्याच्या अवनतीच्या काळात स्वार्थी पुरोहित वर्गाने परंपरेची दैदिप्यमान शुद्धता आणि तिचे निरोगी सामर्थ्य हेतुपुरस्पर नष्ट केले. स्त्रीयांना दूर जाण्याचा जो आदेश दिला होता. तो सर्व स्त्रीयांना दिला नव्हतो. तो फक्त गरोदर स्त्रीयांना होता. त्यांनाच निवृत्त होण्यास सांगण्यात येत असे. ह्या काळात मानसशास्त्र अतिशय प्रगत होते. आज पाश्चिमात्य राष्ट्रांमध्ये जन्मपूर्व शिक्षणाची पध्दत सिध्दांत उदयाला आला व पाश्चिमात्य ह्या सिध्दांताचे शोधक आपण आहोत. ह्या भ्रमात रहात आहेत. पण जेव्हा आपण प्राचीन हिंदु वाडःमयाकडे वळतो तेव्हा आपल्याला आढळून येते की, हा सिध्दांत भारतात वैदिक काळापासून अस्तित्वात आहे. मातेने सेवन केलेल्या अन्नाचे सात्मिकरण झाल्यावर जर ते तिच्या गर्भाशयातील भ्रूणाच्या शरीराच्या आणि आकाराच्या निर्मितीसाठी उपयोगात येते तर मन सहाजिकच मातेच्या गरोदर पणातील विचार मुलांच्या वैचारिक घडणीला दिशा आणि प्रेरणा अधिक प्रमाणात देत असले पाहिजे. ज्या मातेला तिच्या गोदरपणात एखादा तीव्र मानसिक धक्का किंवा भीती बसली असेल अशा मातांना झालेल्या बालकांना उन्मादवायू, मानसिक

दुर्बलता इत्यादी आजार उद्भवण्याची अनेक उदाहरणे आढळून आली आहेत. तसेच जी आधुनिक माता हिंसक चित्रपटात रमते आणि आपल्या संध्याकाळचा वेळ वैशेषिक चैनित किंवा अतिरेकात घालविते आणि हीन लालसांचे जीवन जगते. ती आपल्या भावी मुलांचे चारित्र्य जाणीवपूर्वक अशारितीने घडवित असते की, अशा मातांना झालेली मुले वयात येण्याच्या पूर्वीच सार्वजनिक अनैतिकतेच्या क्षेत्रात राष्ट्रीय समस्या निर्माण करतात.

Prenatal Education ही संकल्पना आता पाश्चात्य राष्ट्रात सुध्दा रुजते आहे. ह्या संकल्पनेवर प.पू. गुरुदेवांनी विशेष प्रकाशझोत टाकला आहे.

Cultural Revival Plan :-

Catch them young ह्या लेखात त्यांनी ही नावीण्यपूर्ण संकल्पना मांडली आहे. ते म्हणतात, "Our culture Revival plan must have necessarily a minimum of three schemes. Schemes to revive (a) The manhood, b) The womanhood, e) The childhood. Man and women are taken up for reeducation and rehabilitation together and separately.

सहअस्तित्वाचा पाया :-

Law of Co-existence हा नवीन युगाचा महामंत्र आहे. ह्याचे आध्यात्मिक अधिष्ठान जोवर मानवाला समजत नाही. तोवर ह्या नियमाचे पालन समाजात होत नाही. हे आध्यात्मिक अधिकोन गुरुदेवांनी गीता अध्याय याचे विवेचन करतांना स्पष्ट केले आहे. ते म्हणतात, "आत्म स्वरूपाचा अनुभव आल्यावर योगी सर्व विश्व म्हणजे आपणच आहोत असे ओळखतो आणि स्वतःच्या उजव्या पायावर प्रेम करावे की करू नये असा प्रश्न जगामध्ये कुणालही पडत नाही. स्वतःच्या शरीराचे सर्व अवयव प्रत्येक व्यक्तिला सारखेच प्रिय असतात. कारण शरीरातील वेगवेगळ्या भागातील स्वतःच्या घनिष्ठ तत्वाचा त्याला सहजपणेच अनुभव येत असतो. तुमच्या दातांनी जर नकळत तुमची जीभ चावली तर त्या गुन्ह्यासाठी दातांना शिक्षा करण्याचे तुमच्या मनातही येणार नाही कारण जीभ व दात दोन्हीमध्ये तुम्ही स्वतः सारखेच राहिलेले असतात. नामरूपाचे हे विश्व माझ्या दृष्टीने एकसंघ रूप होते. ही सर्व

जळीस्थळी सर्वकाळी केवळ मीच असतो. आज मानवाचा हा दृष्टिकोन विकसित होण्याची आवश्यकता आहे.

उद्योजकतेचे आध्यात्मिक अधिष्ठान :-

उद्योजकतेचे आध्यात्मिक अधिष्ठान गुरुदेवांनी गीता अध्याय ९ च्या विवेचनात उदाहरण म्हणून व्यक्त केले आहे. ते म्हणतात, “कोणत्याही उद्योगात मनुष्य जर आपले काम इच्छित विचार (संकल्प) ध्येयाच्या एकाग्रतेने व सतत ओतू शकत असेल तर तो खात्रीने यशस्वी होईल. परंतु दुर्दैवाने सामान्य मनुष्य त्याचे विचार यशस्वीरित्या विचारांच्या एकाच चाकोरीत ठेवू शकत नाही. म्हणून त्याचे ध्येय सदा बदलत असल्याने ते गाठण्याचा त्याचा निश्चय ही बदलत असतो. अशा अनिश्चयी मनुष्याची कोणत्याही उद्योगाच्या मार्गात कधीही प्रगती होणे शक्य नाही. केवळ विचारच निर्मिती करू शकतात. नुसती कृती नाही. हे उघड सत्य आपण नाकारतो हीच युगाची मोठी शोकांतिका असावी. पोषण देणाऱ्या विचार शक्तीपासून कृतींना सामर्थ्य मिळत असते. पोषण देणारी शक्ती जेव्हा गुदमरते व क्षीण होते तेव्हा बाहेरच्या कृतींना कार्यान्वित करणारी शक्तीही सामर्थ्य आणि कार्यक्षमतेच्या दृष्टींनी कमजोर होते. एकाग्र मनात उत्पन्न होणारे, व्यक्तीने स्वतःच्या जीवनात स्वतःसाठी निवडलेले निश्चित ध्येय प्राप्त करण्यासाठी तिने एकाग्र चित्ताने केलेले विचार पूर्ण महत्वाकांक्षा उत्साह आणि जोम ह्यामधून ते अखंडपणे वाहू दिले पाहिजे. निव्वळ विचार करणे हे ही पुरेसे नाही. कर्म हे निःसंशय आवश्यक आहे. आजकालचे बरेचसे तत्व जरी ते आपल्या बुद्धीत आयुष्याचे एखादे ध्येय सुसूत्रपणे राखू शकत असते तरी प्रत्यक्ष कार्यक्षेत्रात उतरून ह्या ध्येयाच्या सिद्धतेकरिता जास्तीत जास्त कार्य करण्यास तयार नसतात. जीवनात ज्याच्या शिवाय यश संपादन होऊ शकत नाही असे दोन घटक आहेत. १) इच्छा आणि विचार ह्यांची सुसंगती, २) एखाद्या प्रसंगाला पूर्णपणे तोंड देण्यासाठी ध्येयात स्वतःला झोकून देणे, ३) आत्मसंयमन.

अशा विविध नवनवीन संकल्पना त्यांच्या विचारसरणीत आढळतात.